

Формування високої мовної культури майбутніх учителів- словесників під час вивчення дисципліни «Правописна та культуромовна компетентності вчителя»

У студії йдеться про формування високої мовної культури майбутніх учителів-словесників в епоху входження суспільства в глобалізаційний простір, що вимагає від сучасного фахівця володіння динамічною комбінацією знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, які визначають його здатність успішно соціалізуватися, провадити професійну й подальшу навчальну діяльність. Курс «Правописна та культуромовна компетентності вчителя» входить до циклу нормативних дисциплін професійного спрямування підготовки бакалавра, за освітньо-професійною програмою Середня освіта. Польська мова. Він має на меті підготувати вчителя з високою мовною компетентністю, готового миттєво реагувати на інформаційні та комунікативні запити суспільства. Класична й новітня наукова, навчально-методична та довідкова література, запропонована для опрацювання, спонукатиме до повсякчасного навчання та самовдосконалення, питання та завдання, передбачені планом практичного заняття, заохочуватимуть до самостійного пошуку необхідної інформації й творчого застосування здобутих знань у різних комунікативних ситуаціях, формуватимуть свідоме ставлення до державної мови, утверджуватимуть рідне українське слово в усій його величчї нормативності та довершеності, прилучатимуть до культурних і духовних надбань українського народу й людства загалом, допоможуть виховати національно свідому й духовно багату особистість із цілісними світоглядними уявленнями тощо. Комплекс вдало дібраних практичних завдань і вправ формуватимуть фонетичні, ортоепічні, акцентуаційні, графічні, ортографічні, лексичні, стилістичні, граматичні та пунктуаційні вміння й навички, необхідні для успішної реалізації професійної діяльності майбутніх учителів-словесників.

Ключові слова: компетентність, культуромовна компетентність, фонетична компетентність, ортоепічна компетентність, акцентуаційна компетентність, графічна компетентність, ортографічна компетентність, лексична компетентність, стилістична компетентність, морфологічна компетентність, синтаксична компетентність, пунктуаційна компетентність.

Глобалізація суспільства й зумовлені нею всесвітня політична, економічна, культурна інтеграція та уніфікація змінюють звичний

спосіб життя, мислення, спілкування, бачення й розуміння майбутнього, ставлять нові вимоги до сучасного фахівця, успішна професійна діяльність якого залежить від набутих нових знань, навичок, умінь, кардинальних змін у системі освіти, що є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави [4].

Сучасний фахівець повинен володіти певним комплексом компетентностей, що становлять динамічну комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, які визначають здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність [4]. Тому закономірно, що одним із важливих завдань, які сьогодні постають перед закладами вищої освіти, – підготувати вчителя з високою мовною компетентністю, готового миттєво реагувати на інформаційні та комунікативні виклики сучасного суспільства.

До нормативних дисциплін професійного спрямування підготовки бакалавра, галузі знань 01 Освіта / Педагогіка, спеціальності 014 Середня освіта (Мова і література (польська)), освітньо-професійної програми *Середня освіта. Польська мова* належить курс «Правописна та культуромовна компетентності вчителя», що передбачає практичні заняття (112 год.), самостійну роботу (84 год.), консультації (14 год.), усього – 210 год. / 7 кредитів, його вивчають протягом другого і третього семестрів. Предметом навчальної дисципліни є вивчення правописних, фонетичних, ортоепічних, акцентуаційних, графічних, ортографічних, лексичних, стилістичних, граматичних і пунктуаційних норм сучасної української літературної мови як підґрунтя правописної та культуромовної компетентностей вчителя, оволодіння культурою усного та писемного мовлення; вироблення умінь і навичок застосувати у практиці професійного спілкування ефективні прийоми й засоби вербальної та невербальної комунікації, правила вимови та чергувань звуків і звукосполук, інтонування висловлень, наголошення та правопису слів, слововживання, словозміни й пунктуації, редагувати тексти з фонетичними, ортоепічними, наголосовими, лексичними, ортографічними, граматичними, пунктуаційними та стилістичними помилками тощо.

Метою курсу є формування культуромовної та правописної компетентностей майбутніх учителів-словесників, вироблення й удоско-

налення в них умінь і навичок самостійно поповнювати й творчо використовувати в різних мовленнєвих ситуаціях набуті знання, виховання духовно багатих особистостей з високою національною та мовною свідомістю.

Під час підготовки до практичних занять скеруємо студентів до наукової, навчально-методичної, довідкової літератури з мовознавчої проблематики. Це передусім одноосібні студії авторитетних українських учених: І. Р. Вихованця [1], К. Г. Городенської [3], О. Д. Пономарева [10], І. Д. Фаріон [14], колективні праці знаних у нашій державі мовознавців [5; 6; 7; 8; 9], найновіші академічні словники та ін., у яких запропоновано цілком обґрунтовані поради стосовно вимови окремих звуків, наголошення і правопису слів, слововживання і словозміни, побудови синтаксичних конструкцій та вмотивованого вживання розділових знаків, що допоможе майбутнім учителям-словесникам зорієнтуватися в складному лінгвальному просторі, уникнути вад усного та писемного мовлення.

Навчальний матеріал, пропонований студентам, розподілено відповідно за чотири змістовими модулями, призначення яких активізувати знання, здобуті в практиці шкільної освіти, набути нових знань, необхідних для розвитку й удосконалення важливих для майбутньої професійної діяльності вчителів-словесників мовних компетентностей, й ефективно використовувати їх у практиці формальної, неформальної та інформальної освіти.

Перший змістовий модуль ознайомить студентів з основоположними для навчального курсу темами. Майбутні вчителі-словесники докладно опрацюють низку важливих питань, пов'язаних з українською мовою як національною мовою українського народу, культуромовною компетентністю вчителя як підґрунтям культури мовлення нації, дотриманням мовних норм – вагомим чинником високої мовної свідомості сучасного педагога, усним мовленням – найважливішою формою існування мови як засобу спілкування, специфікою усного мовлення вчителя, невербальними засобами усного мовлення педагога, мовленнєвим етикетом як невід'ємним складником його загальної культури. Студентам пропонуємо опрацювати класичну й нову наукову, навчально-методичну та довідкову літературу, яка спонукатиме до повсякчасного навчання та самовдосконалення, дасть змогу зорієнтуватися в новітніх складних комунікативних та інформаційно-цифрових викликах сьогодення, закладе міцне теоретичне

підґрунтя для формування культури усного та писемного мовлення вчителя; питання для самоперевірки заохочуватимуть до самостійного пошуку необхідної інформації; система завдань практичного спрямування розвиватиме вміння й навички ефективно використовувати здобуті знання в практиці формального й неформального спілкування, послуговуватись ефективними прийомами й засобами вербальної та невербальної комунікації; виховуватиме духовно багату особистість із цілісними світоглядними уявленнями, загальнолюдськими орієнтирами, свідомим ставленням до державної мови, високою мовною компетентністю, здатністю до різних видів освітньої діяльності тощо.

Цей змістовий модуль також доповнюють теми, що мають безпосередній стосунок до фонетичного, графічного, ортоепічного, акцентуаційного мовних рівнів – основи для набуття фонетичних, графічних, вимовних і наголосових умінь та навичок – та зосереджують увагу на важливих складниках зазначених компетентностей. Під час опрацювання матеріалу цього змістового модуля важливо активізувати та удокладнити знання студентів про фонетичну, ортоепічну, акцентуаційну та графічну системи української мови, здобуті в практиці шкільної освіти, закріпити необхідні навички класифікації мовних звуків з опертям на їхні артикуляційно-акустичні особливості, вимови окремих звуків і звукосполучень, відповідно до чинних норм української літературної ортоепії, наголошення слів, сполучень слів, цілих фраз, дотримуючись норм сучасної української літературної мови, послуговуватися літерними та нелітерними знаками, усвідомити відмінність між буквами українського алфавіту й фонемами української літературної мови, виконувати повний фонетичний розбір слова, записувати тексти фонетичною та фонологічною транскрипціями, транслітерувати окремі слова й цілі тексти тощо. Характерно, що вимовні та наголосові компетентності майбутніх учителів формуємо за активного залучення сучасних ортоепічних та акцентуаційних словників. Транслітерація передбачає використання спеціальних програм.

Другий змістовий модуль має передусім на меті активізувати й деталізувати ті шкільні знання здобувачів учительського фаху, що слугуватимуть підґрунтям для формування лексичної, лексикографічної та фразеологічної компетентностей. Тому для вивчення пропонуємо низку тем, усталених у сучасній лексикології української мови ХХ-

XXI сторіч, у яких йдеться про активну та пасивну лексику; синонімічне, антонімічне, паронімічне багатство української лексики; її праіндоєвропейське, спільнослов'янське, східнослов'янське, власне українське походження; стилістично-нейтральну (міжстильову) та стилістично забарвлену (книжну, розмовну, просторічну, термінологічну, емоційно-забарвлену, субстандартну лексику) тощо.

Крім того, для ознайомлення й засвоєння пропонуємо питання з новітньої лексикології, що постали на тлі динаміки лексичної норми й стосуються оновлення й унормування лексичного фонду сучасної української літературної мови, пов'язаного з деактуалізацією та актуалізацією лексем, детермінологізацією, термінологізацією, метафоризацією лексикону, розширення сфер уживання субстандартної лексики тощо. Формування лексичної компетентності сучасного вчителя має відбуватися в контексті новітніх лексико-семантичних змін української літературної мови XXI сторіччя, зумовлених екстралінгвальними чинниками, зокрема: глобалізацією і пов'язаними з нею тісними й різноманітними контактами між країнами та народами; міграційними процесами; прискореним розвитком виробництва, науки, техніки, кардинальними змінами в освіті; зростанням впливу масмедійного дискурсу на всі ділянки життя суспільства загалом та конкретної людини зокрема, загальним прискоренням темпу суспільного життя й змінами в суспільній свідомості, модифікаціями в політичній, культурній, естетичній сферах дійсності (наприклад, див. праці І. Р. Вихованця [2], К. Г. Городенської [3], Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк [5], О. О. Тараненка [12], О. Б. Ткаченка [13] та інших). До другого змістового модуля також належать теми з класичної та новітньої лексикографії та фразеології, що слугують для становлення лексикографічної та фразеологічної компетентностей майбутніх учителів-словесників. Матеріал цього змістового модуля дасть змогу студентам закріпити навички аналізу слів та стійких висловів за значенням, походженням, уживанням, стилістичним маркуванням тощо, повного лексикологічного розбору слів, уміння послуговуватися в повсякденній професійній практиці лексикографічними джерелами, електронними інформаційними ресурсами тощо. На наше переконання, важливо формувати зазначені компетентності майбутніх учителів-словесників відповідно до динамічних процесів, яких активно зазнають лексична, фразеологічна та лексикографічна системи української мови протягом кількох останніх десятиріч, та з оперттям на новітні комунікативні та інформаційно-цифрові запити соціуму.

Третій змістовий модуль, спрямований на набуття правописної та морфологічної компетентностей педагога, докладно ознайомлює студентів зі змінами, що відбулися в новій редакції «Українського правопису» (2019), і безпосередньо торкається причин, що їм передували, акцентує увагу на правилах написання апострофа та м'якого знака в українських словах, правописі слів іншомовного походження, складних іменників та прикметників, прислівників та часток, прийменників та сполучників, написанні складних і складених власних назв, передачі слов'янських власних назв українською мовою, змінах приголосних при їхньому збігові тощо. Цим змістовим модулем також передбачено опрацювання низки важливих проблем, що слугують підґрунтям зазначених компетентностей майбутніх фахівців і відбивають особливості словозміни повнозначних частин мови: іменників, прикметників, числівників, займенників, дієслів; складні випадки українського слововживання й словотворення. Характерно, що студенти вивчають морфологічні, словотвірні та інші мовні явища на тлі часових змін, торкаючись однієї з проблем динаміки мовної норми – варіантності, пов'язаної з еволюцією мови, а також відповідно до лексико-граматичних і функційно-стильових процесів сучасної літературної мови. Свідоме засвоєння матеріалу третього модуля закладе в майбутніх учителів-словесників системні знання з ортографії, словотвору, морфології, допоможе виробити потрібні уміння й навички – основу для розвитку правописної та морфологічної компетентностей майбутніх учителів-словесників.

Четвертий змістовий модуль передбачає опрацювання тем, що становлять основу пунктуаційної та синтаксичної компетентностей педагога. Він містить той необхідний обсяг навчального матеріалу, що розвиває і закріплює мовні компетентності, пов'язані з уживанням розділових знаків у простих реченнях: між підметом і присудком, при звертаннях, вставних і вставлених компонентах речення, однорідних членах речення та узагальнювальних словах, відокремлених означеннях, обставинах і додатках; у складних складносурядних, складно-підрядних і безсполучникових реченнях; при прямій мові та цитатах тощо. Засвоєння пунктуаційних навичок відбувається на тлі синтаксичної системи української мови, яка, з одного боку, характеризується стабільністю, а з другого – безперервним та активним рухом, що забезпечує цілісність усієї мовної системи, організованої за строгими мовними законами, з урахуванням потенційних можливо-

стей. В основі формування синтаксичної компетентності майбутніх учителів лежить синтаксична норма. Із-поміж інших мовних норм, як зазначають дослідники, їй властива найбільша стабільність, «оскільки динамічні процеси, як правило, відбуваються не в самому наборі синтаксичних засобів, а в способі та частоті їх уживання. ... Синтаксична норма не змінюється, а удосконалюється. На створення нового синтаксичного зразка, зазвичай, працюють сотні сотень років, десятки поколінь мовознавців. Завдяки таким тривалим динамічним процесам удосконалювана граматична норма на кожному етапі історії літературної мови об'єднує часову й просторову парадигми» [9, с. 196]. Це важливо усвідомити майбутнім учителям-словесникам і розвивати у своїх вихованців якнайуважливіше і найобережніше ставлення до синтаксичних явищ, «бо це ж – архітектура мовна» [11, с. 14.].

Матеріал, пропонований для опрацювання під час підготовки до практичних занять, поглибить, узагальнить і систематизує правописні та культуромовні компетентності майбутніх учителів-словесників, заохочуватиме до самостійного пошуку й творчого застосування здобутих знань у різних комунікативних ситуаціях, формуватиме свідоме ставлення до державної мови, утверджуватиме рідне українське слово в усій його величі нормативності та довершеності, прилучатиме до культурних і духовних надбань українського народу й людства загалом, мотивуватиме до власних роздумів над актуальними висловленнями знаних науковців, письменників, державних діячів, дасть змогу виховати національно свідому й духовно багату особистість із цілісними світоглядними уявленнями. Комплекс вдало дібраних завдань і вправ формуватиме фонетичні, ортоепічні, акцентуаційні, графічні, ортографічні, лексичні, стилістичні, граматичні та пунктуаційні вміння і навички, необхідні для успішної реалізації професійної діяльності майбутніх учителів-словесників.

Після вивчення дисципліни «Правописна та культуромовна компетентності вчителя» студенти набудуть загальних та фахових компетентностей, передбачених освітньо-професійною програмою *Середня освіта. Польська мова*, що дасть змогу зреалізувати програмні результати навчання, а саме: вільно спілкуватися державною мовою усно й письмово, використовувати її для організації продуктивної міжкультурної комунікації, чіткого й логічного викладу своїх думок, обґрунтування їх, послуговуватися тактиками і стратегіями побудови ефективного комунікативного процесу; виявляти самостійність і

відповідальність у професійній та дослідницькій роботі, здатність працювати в команді, дотримуватись етичних принципів і засад академічної доброчесності; ефективно працювати з інформацією з різних джерел: добирати необхідні відомості, критично аналізувати й інтерпретувати їх, упорядковувати, класифікувати й систематизувати; володіти відомостями щодо різноманітних мовних і суспільно-історичних явищ та процесів, оперувати базисними філологічними, світоглядними поняттями, розуміти специфіку сучасних гуманітарних знань, презентувати їх у результатах своєї професійної діяльності; здійснювати порівняльний аналіз мовних явищ, базуючись на знаннях про мову як особливу знакову систему.

Література

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити : [навч. посіб.]. [3-є вид., допов. і перероб.]. / [О. Сербенська та ін.]; за заг. ред. О. Сербенської. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019. 304 с.
2. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською: мовознавчі етюди. Київ: ПУЛЬСАРИ, 2012. 160 с.
3. Городенська К. Г. Українське слово у вимірах сьогодення. [вид. 2-е, істот. допов.]. Київ: КММ, 2019. 208 с.
4. Закон про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення: 19.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 14.02.2020 р.).
5. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні зміни в сучасному українському лексиконі. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
6. Кульбабська О. В., Кардащук О. В. Крок у професію. Методика викладання української мови: [навч. посіб.]. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2017. 256 с.
7. Культура мови : від теорії до практики / [Л. Струганець та ін.]; за ред. Л. Струганець. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2015. 216 с.
8. Левчук І. П., Матящук Л. А. Основи культури мовлення: особливості, поради, роздуми: [навч. довід.]. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. 164 с.
9. Літературна норма і мовна практика : [монографія] / [С. Я. Єрмоленко та ін.]; за ред. С. Я. Єрмоленко. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2013. 320 с.
10. Пономарів О. Українське слово для всіх і для кожного. Київ: Либідь, 2013. 360 с.
11. Сулима М. Українська фраза. Харків. 1928. 14 с.
12. Тараненко О. О. Колоквіалізація, субстандартизація, вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.). *Мовознавство*. 2002. № 4–5. С. 33–39.
13. Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу. Київ: Спалах, 2004. 272 с.
14. Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. 332 с.

References

1. *Antysurzhyk. Vchymosia vvichlyvo povodytys i pravylno hovoryty* [We learn to behave in a polite way and talk in a correct way]. Lviv, 2019. 304 p.
2. Vykhoanets I. R. *Rozmovliaimo ukrainskoiu: movoznavchi etiudy* [We speak Ukrainian: linguistic essays]. Kyiv, 2012. 160 p.
3. Horodenska K. H. *Ukrainske slovo u vymirakh sohodennia* [Ukrainian word in modern dimensions]. Kyiv, 2019. 208 p.
4. *Zakon pro osvitu* [Law on Education]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
5. Klymenko N. F., Karpilovska Ye. A., Kysliuk L. P. *Dynamichni zminy v suchasnomu ukrainskomu leksykonu* [Dynamic changes in modern Ukrainian lexicon]. Kyiv, 2008. 336 p.
6. Kulbabska O. V., Kardashchuk O. V. *Krok u profesiiu. Metodyka vykladannia ukrainskoi movy* [A step towards profession. Methodology on the Ukrainian language teaching]. Chernivtsi, 2017. 256 p.
7. *Kultura movy: vid teorii do praktyky* [Culture of language: from theory to practice]. Ternopil, 2015. 216 p.
8. Levchuk I. P., Matiashchuk L. A. *Osnovy kultury movlennia: osoblyvosti, porady, rozdumy* [The foundations of speech culture: peculiarities, advice, reflections]. Lutsk, 2017. 164 p.
9. *Literaturna norma i movna praktyka* [Literary standards and language practice]. Nizhyn, 2013. 320 p.
10. Ponomariv O. *Ukrainske slovo dlia vsikh i dlia kozhnoho* [Ukrainian word for each and every]. Kyiv, 2013. 360 p.
11. Sulyma M. *Ukrainska fraza* [Ukrainian phrase]. Kharkiv. 1928. 14 p.
12. Taranenko O. O. *Kolokvializatsiia, substandartyzatsiia, vulharyzatsiia yak kharakterni yavyshcha stylistyky suchasnoi ukrainskoi movy (z kintsia 1980-kh rr.)* [Coloquialisation, substandardation, vulgarization as peculiar features of modern Ukrainian language]. *Movoznavstvo*. 2002. № 4–5. P. 33–39.
13. Tkachenko O. B. *Ukrainska mova i movne zhyttia svitu* [The Ukrainian language and world language life]. Kyiv, 2004. 272 p.
14. Farion I. D. *Movna norma : znyschennia, poshuk, vidnova (kultura movlennia publichnykh liudei)* [Language norms: elimination, search, revitalization (public speakers speech culture)]. Ivano-Frankivsk, 2013. 332 p.

Iryna Melnyk. Formation of High Language Culture of Language and Literature Future Teachers While Studying the Subject “Spelling and Culture and Linguistic Competencies of a Teacher”. The article deals with the formation of high language competence of language and literature future teachers in the epoch of the society integration into globalised space that requires from future professionals to have dynamic combination of knowledge, skills, ways of thinking, views, values, other personal features, that shapes their ability to successfully socialize, carry out

professional and further teaching activities. The subject “Spelling and culture and linguistic competencies of a teacher” is included into the cycle of normative disciplines of general directions in bachelor degree according to the educational and professional program Secondary Education. The Polish Language and its purpose is to train teachers with high language competence, ready to quickly react on information and communication requirements of the society. Classical and modern scientific, educational-methodological and reference literature, which is recommended to work on, will encourage constant learning and self-improvement, questions for self-check will contribute to individual search of necessary information and creative use of the gained knowledge in different communicative situations, it will form conscious attitude to the state language, will approve the native Ukrainian word in all its greatness of normativeness and perfection, will engage in cultural and spiritual heritage of the Ukrainian people and humanity in general, will motivate to their own reflections on the important statements of well-known scientists, writers, statesmen, will allow to bring up the nationally conscious and spiritually rich personality with holistic worldviews. The complex of skillfully selected assignments and exercises will shape phonetic, orthoepic, accentuation, graphic, orthographic, lexical, stylistic, grammar and punctuation skills necessary for successful realization of language and literature future teachers’ professional activity.

Key words: competence, cultural and linguistic competence, phonetic competence, orthoepic competence, accentuation competence, graphic competence, orthographic competence, lexical competence, stylistic competence, morphological competence, syntax competence, punctuation competence.

Мельник Ірина Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; <https://orcid.org/0000-0001-5946-0261>; ira_melnyk_@ukr.net